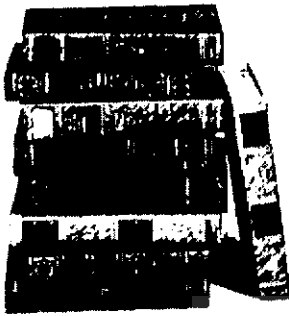

کتابهای حدیثی

منتشر شده

از زبیده (۲)

◁ سید علی موسوی نژاد

در بخش اول از این نوشتار - که در شماره ۲۵ مجله علوم حدیث توفیق نشر یافت -، به مذهب شیعیان زیدیه و اشتراکات بسیار آنان با امامیه از جمله در حوزه حدیث و علوم آن اشاره شد و به معرفی مهم ترین کتابهای حدیثی منتشر شده آنان از امام زید بن علی (ع) تا قرن پنجم پرداختیم، که تا حدود زیادی اصلی ترین منابع حدیثی زیدیه نیز به شمار می روند. کتابهای معرفی شده در آن بخش عبارت بودند از:

۱. المجموع الحدیثی و الفقهی (مسند امام زید)،

۲. مسند الحبري،

۳. أمالی أحمد بن عیسی،

۴. درر أحادیث النبویة،

۵. مناقب علی بن ابی طالب،

۶. الامالی الصغری،

۷. المراتب،

۸. تیسیر المطالب،

۹. الاذان بحی علی خیر العمل ،

۱۰. تسمیة من روی عن الإمام زید ،

۱۱. التعازی ،

۱۲. فضل زیارة الحسین ،

۱۳. فضل الكوفة ،

۱۴. الفوائد المنتقاة ،

۱۵. الامالی الخمیسیة ،

۱۶. شرح الاحکام ،

۱۷. امالی ظفر بن داعی .

و اینک در بخش دوم، برخی دیگر از آثار حدیثی زیدیه از قرن پنجم تاکنون را مرور می کنیم:

۱۸. سلسله الإبریز بالسند العزیز (سلسله الإبریز و الإکسیر العزیز)

این اثر را ابو محمد شرف الدین حسن بن علی بن ابی طالب حسینی علوی جمع آوری کرده است. وی در اواخر قرن پنجم قمری در بلخ می زیسته و عالمی فاضل و سخاوتمند بوده که به مناطق مختلف ماوراء النهر، خراسان و عراق سفر کرده و از بزرگان حدیث شنیده و سرانجام در سال ۵۳۲ق، وفات نموده و در «نوبهار» به خاک سپرده شده است. مسجدی معروف به نام مسجد شرف الدین در بلخ به نام او وجود دارد که محل گفت و گوهای علمی و پناهگاه بی پناهان است.^۱

کتاب سلسله الإبریز،^۲ شامل چهل حدیث از احادیث نبوی است که سلسله ای از اشراف سادات با چهارده واسطه از جد بزرگوار خود پیامبر گرامی اسلام، روایت

۱. شرح حال ابو محمد حسن بن علی را می توان در کتاب فضائل بلخ یافت که تالیفی است از ابوبکر عبدالله بن عمر بن محمد بن داود مشهور به واعظ بلخی. او در قرن ششم می زیسته و کتابش به کوشش عبدالحی حسینی، در سال ۱۳۵۰، به وسیله انتشارات بنیاد فرهنگ ایران منتشر شده است (مقدمه سلسله الابریز؛ اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۳۷۳).

۲. واژه «إبریز» به معنای، زیورآلاتی است که از طلای ناب تهیه شده باشد (لسان العرب، ج ۵، ص ۳۱۱).

کرده‌اند.^۳ این سلسله از ابو محمد حسن بن علی حسینی آغاز می‌شود و به امام زین العابدین (ع) و سپس سیدالشهداء (ع) می‌رسد و به امام علی بن ابی طالب (ع)، ختم می‌شود. این کتاب، علی‌رغم حجم کم آن - که شامل چهل حدیث کوتاه از پیامبر اسلام است -، مورد توجه بسیار عالمان مذاهب مختلف از جمله زیدیه قرار گرفته و شرحها و تعلیقات بسیاری بر آن نوشته شده، که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

۱. شرحی که صالح بن صدیق نمازی خزر جی انصاری (م ۹۷۵ق)، نوشته و آن را القول الوجیز فی تخریج و شرح الاربعین حدیثا سلسله الإبریز بالسند العزیز، نام نهاده و مخطوط آن موجود است، ولی تاکنون به چاپ نرسیده است.

۲. شرحی که محمد بن خالص بن عنقاد مکی یمنی (م ۱۰۵۳ق) نوشته و آن را الإکسیر العزیز فی شرح سلسله الإبریز و تخریج احادیثها باحسن نسج و تطریز نامیده و در آن به شرح مبسوط احادیث کتاب و شرح اسناد آن همت گماشته است. این کتاب نیز - که مخطوط آن موجود است - تاکنون به چاپ نرسیده است.

۳. شرحی که آخرین امام زیدیه، احمد بن یحیی حمیدالدین (۱۳۱۳ - ۱۳۸۲ق)، نوشته و آن را در ضمن کتاب نظم أجود الأحادیث المسلسلة و شرحها در ردیف دهم قرار داده است. مؤلف در این کتاب، مسلسلات و از جمله این مسلسل را به نظم در آورده و با استفاده از شرح صالح بن صدیق نمازی به شرح و تخریج احادیث آن پرداخته است.

۴. محمد بن محمد بن یحیی زبارة (۱۳۰۱ - ۱۳۸۰ق) نیز حاشیه‌هایی بر نظم أجود الأحادیث دارد که ذیل أجود الأحادیث نامیده شده و همراه با کتاب نظم أجود الأحادیث به چاپ رسیده است.

کتاب سلسله الإبریز برای اولین بار در سال ۱۳۶۳ق، در ضمن نظم أجود الأحادیث و شرحها و به همراه حواشی محمد زبارة، به وسیله مطبعة وزارة المعارف الجلیلة المتوکلية، در صنعا و برای بار دوم نیز در ضمن همان شرح و در سال ۱۳۸۹ق / ۱۹۶۹م، به وسیله دار الطباعة المحمدية در قاهره منتشر شده است.

۳. به این نوع از روایات مسلسل، در اصطلاح، روایت فرزندان از پدران گفته می‌شود.

همچنین این اثر به صورت مستقل در یکصد و بیست صفحه به کوشش محمدجواد حسینی جلالی و به همراه مقدمه ای در پنجاه صفحه از محمدحسین حسینی جلالی در سال ۱۴۱۳ ق، به وسیله کتابخانه عمومی مرحوم حضرت آیه الله العظمی مرعشی نجفی، در شهر قم منتشر شده است. محقق محترم در این چاپ، ابتدا احادیث سلسله را آورده و سپس استخراجات امام احمد را - که مقتبس از شرح نمازی است - ذکر کرده و در مرحله سوم، منابع و مصادر مورد اشاره امام احمد و پس از آن، دیگر مصادری که مورد اشاره وی و نمازی بوده و در مرحله پنجم، مصادر خاصه (اثنا عشریه) را - که این احادیث را ذکر کرده اند - قرار داده است. او در مرحله ششم به فقه الحدیث آن پرداخته است.

همچنین این کتاب و احادیث آن - که مورد روایت امام برجسته زیدیان، منصور بالله عبدالله بن حمزه (۵۶۱ - ۶۱۴ ق) نیز بوده - اخیراً و در سال ۱۴۲۳ ق / ۲۰۰۲ م در جلد سوم از مجموع منصوری - که مشتمل بر آثار امام منصور بالله عبدالله بن حمزه است - به وسیله موسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) منتشر شده است.

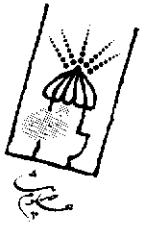
علامه مجدالدین بن محمد بن منصور المؤیدی (م ۱۳۳۲ ق)، برجسته ترین شخصیت معاصر زیدیه نیز در کتاب مهم لوامع الأنوار - که در ادامه به معرفی آن خواهیم پرداخت - پس از ذکر سند متصل خود به این سلسله متن آن را با اندک تصرفی از شرح الاحادیث المسلسله نقل کرده است.

از آنجا که متن این احادیث، کوتاه، مشهور و پر محتواست، در اینجا متن آن تقدیم می شود:

۱. لیس الخیر کالمعاینة؛ (شنیدن) خبر مانند دیدن نیست.
۲. المجالس بالامانة؛ مجالس به امانت است.
۳. الحرب خدعة؛ جنگ، نیرنگ است.
۴. المسلم مرآة المسلم؛ مسلمان آینه مسلمان است.
۵. المستشار مؤتمن؛ مشاور امانت دار است.
۶. الدال علی الخیر کفاعله؛ راهنمای به خوبی همانند انجام دهنده آن است.
۷. استعینوا علی الحوائج بالکتمان؛ در نیاز مندیها از پرده پوشی کمک بگیرید.

۸. إئتقوا النَّارَ و لو بشققة تمرّة؛ از آتش دوری کنید، گرچه با (انفاق) نیمی از خرما.
۹. الدنيا سجن المؤمن و جنة الكافر؛ دنیا زندان مومن و بهشت کافر است.
۱۰. الحياء خير كله؛ حیا همه اش خوب است.
۱۱. عدة المومن كآخذ بالكف؛ وعده مومن همچون در دست گرفته است.
۱۲. لا يحل للمؤمن أن يهجر اخاه فوق ثلاثة أيام؛ روا نیست مومن بیش از سه روز از برادر مومن خود دوری کند.
۱۳. ليس متاً من غشنا؛ هر آن که با ما یکرنگ نیست، از ما نیست.
۱۴. ما قلّ و كفى خير ممّا كثر و الهی؛ آنچه کم است و به اندازه، بهتر است از آنچه زیاد است و به غفلت کشاننده.
۱۵. الراجع بهیته كالراجع فی قیئه؛ باز ستاننده هدیه، مانند فرو برنده بالا آورده خود است.
۱۶. البلاء موكل بالمنطق؛ بلا وابسته به سخن است.
۱۷. الناس كاستان المشط؛ مردمان همچون دندانه های شانه اند.
۱۸. الغنى غنى النفس؛ بی نیازی (واقعی)، بی نیازی جان است.
۱۹. السعيد من وعظ بغيره؛ سعادتمند کسی است که از دیگری پند بگیرد.
۲۰. إنّ من الشعر لحكمة و إنّ من البيان لسحرا؛ برخی از اشعار حکمت و برخی گفته ها سحر است.
۲۱. عفو الملوك ابقى للملك؛ بخشش پادشاهان برای بقای پادشاهی مؤثرتر است.
۲۲. المرء مع من أحب؛ انسان قرین با معشوق خویش است.
۲۳. ما هلك إمرة عرف قدره؛ هر آن کس قدر خود شناخت، به هلاکت نیفتاد.
۲۴. الولد للفراش و للعاهر الحجر؛ فرزند از آن مادر است و نصیب زناکار سنگ است.
۲۵. اليد العليا خير من اليد السفلى؛ دست بالا (داشتن) بهتر از دست پایین (داشتن) است.
۲۶. لا يشكر الله من لا يشكر الناس؛ آن کس که شکر مردمان به جای نمی آورد، شکر خداوند نیز به جای نمی آورد.
۲۷. حبك الشيء يعمى و يصم؛ عشق به چیزی، تو را کور و کر می سازد.

۲۸. جبلت القلوب على حب من أحسن اليها و بغض من أساء اليها؛ دلهای (آدمیان) بر دوستی با کسی که به آن خوبی و دشمنی با آن که به او بدی کند، سرشته شده است.
۲۹. التائب من الذنب كمن لا ذنب له؛ توبه کننده از گناه، همانند کسی است که گناهی نکرده است.
۳۰. الشاهد يرى ما لا يرى الغائب؛ شاهد چیزی را می بیند که غایب نمی بیند.
۳۱. إذا جاءكم كريم قوم فاكموه؛ هرگاه بزرگ قومی به نزدتان آمد، او را گرامی بدارید.
۳۲. اليمين الفاجرة تدع الديار بلاقع؛ قسم دروغ سرزمین را بی سپر می سازد.
۳۳. من قتل دون ماله فهو شهيد؛ هر کس در راه دفاع از مال خود کشته شود، شهید است.
۳۴. الأعمال بالنیات؛ کردارها به نیتهاست.
۳۵. سيد القوم خادمهم؛ بزرگ قوم، خدمتگزار آنهاست.
۳۶. خير الامور اوسطها؛ بهترین امور، میانه آنهاست.
۳۷. اللهم بارك لامتی فی بکورها یوم الخمیس؛ بارالها، برای امت من در بامدادان پنجشنبه، برکت قرار ده.
۳۸. کاد الفقر ان یكون کفراً؛ فقر نزدیک است که به کفر بیانجامد.
۳۹. الشعر قطعة من العذاب؛ شعر قطعه ای از عذاب است.
۴۰. خیر الزاد التقوی؛ بهترین توشه تقواست.^۴

۱۹. اصول الأحكام (فی الحلال والحرام)

این اثر، تالیفی است از امام متوکل علی الله احمد بن سلیمان حسنی که در سال ۵۰۰ ق، به دنیا آمده است و نَسَب وی به امام هادی یحیی بن حسین منتهی می شود. احمد بن سلیمان از امامان مهم و مشهور زیدیه محسوب می شود که در سال ۵۳۲ ق، برای امامت خود بیعت گرفت و شمال یمن، از صنعا تا حجاز، فرمانبردار او گردید. درگیریهای او با

۴. در سفر به یمن، متن این چهل حدیث را در مساجد مهم یمن از جمله مسجد جامع صنعاء، زینت بخش دیوار مساجد دیدم.

اسماعیلیه و منحرفان از تعالیم زیدیه و تعالیم امام هادی به شکل خاص، بخش مهمی از زندگی او را به خود اختصاص داده است. وی سرانجام در سال ۵۶۶ ق، در «حیدان» یمن وفات یافت و در همان جا به خاک سپرده شد.^۵

از امام احمد بن سلیمان تألیفاتی چند به یادگار مانده است. از جمله، دو کتاب مهم، *حقائق المعرفة والحكمة الدرية* که بخشهایی از این دو در کتاب *سيرة الاميرين*، به کوشش رضوان السید و عبدالغنی محمود عبدالعاطی در سال ۱۴۱۳ ق / ۱۹۹۳ م، به وسیله دارالمنتخب العربی در بیروت منتشر شده است و هم اکنون هر دو کتاب به صورت کامل در یمن در دست تحقیق است.

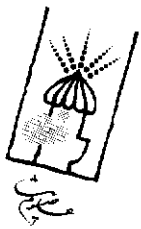
دیگر تألیف این امام که مورد نظر ماست، کتابی حدیثی است به نام *اصول الاحکام فی الحلال والحرام*. این کتاب به احادیث فقهی بر اساس ابواب آن، اهتمام دارد. احمد بن سلیمان خود در مقدمه کتاب می گوید:

فقهای عامه در خصوص مباحث شریعت و احادیث و آثار، کتابهایی تألیف کرده و کتابهایی نیز در خصوص احادیث پیامبر گرامی دارند که در آنها آثار مورد نیاز را جمع آورده اند، ولی مانند این کار را از امامانمان و دیگر عالمان شیعی سراغ ندارم؛ چراکه آنان به جهاد مشغول و در سرزمینهای مختلف پراکنده و از دشمنان مخفی بوده و کافران فاسد در حق آنان ظلمها روا داشته اند؛ هر چند بسیاری از روایات را در لابلای کتابهای نظم و نثرشان آورده اند. از جمله مهم ترین کتابهایی که درباره مباحث فقهی تألیف شده، کتاب *الاحکام*، هادی (یحیی بن حسین) است. مناسب دیدم کتابی مختصر در خصوص روایات رسیده از پیامبر (ص) تألیف کنم. این کتاب را *اصول الاحکام الجامع*، نامیدم و در آن روایات امامان پیش از خود و دیگر صحابه و تابعان را گرد آوردم ...^۶

۵. *الحدائق الوردية*، ج ۲، ص ۲۱۹؛ *التحفة شرح الزلف*، ص ۲۱۳؛ *مآثر الابرار*، ج ۲، ص ۷۴۸؛

اعلام المؤلفین الزیدية، ص ۱۱۴.

۶. مقدمه *اصول الاحکام*.

ولی همان گونه که مؤلف خود نیز اشاره کرده است،^۷ در این کتاب علاوه بر ذکر احادیث مرتبط با هر یک از ابواب فقهی، اختلاف نظرها و استدلالهای مخالفان و موارد اختلافی دو کتاب الاحکام و المنتخب^۸ و بیان علت و دلیل اختلاف و انتخاب آنچه باید مود عمل قرار گیرد، نیز مد نظر بوده و به بیان و ترجیح میان اقوال نیز پرداخته است. این کتاب، مشتمل بر روایات مرسل و بدون سند است که با سه حدیث در خصوص شنیدن حدیث و پس از آن کتاب طهارت آغاز شده و به کتاب سیر منتهی شده است. شخصیت برجسته زیدیه، سید صارم الدین ابراهیم بن محمد وزیر (۸۳۴ - ۹۱۴ ق)، در مورد اهمیت این کتاب می گوید:

کتاب اصول الاحکام فی احادیث الحلال و الحرام، از زمان مؤلف تاکنون مورد اعتماد اهل مذهب و پذیرش همگانی قرار داشته است؛ چرا که قبل از دیگر کتابها تالیف شده و شهرت یافته و تمامی استدلالهای ما و دلایل مخالفان و رد آنها را آورده است. احادیث این کتاب ۳۳۱۲ حدیث است.^۹

هر چند تاکنون نسخه ای از این کتاب به چاپ نرسیده، ولی محمد یحیی سالم عزّان، محقق معاصر زیدیه، مدتها قبل، خبر از تحقیق آن و مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) اخیراً خبر از زیر چاپ بودن این کتاب داده اند. همچنین اینک برای اولین بار نسخه ای حروف چینی شده از این کتاب در شبکه اینترنت منتشر شده است.

۲۰. الأربعةون حديثاً (العلویة)

این کتاب، تالیفی است از قاضی شمس الدین جعفر بن احمد بن عبدالسلام بن ابی یحیی بهلولی سناعی، که عالمی محدث و از بزرگان اندیشه و فکر زیدیه به شمار می رود. او در یمن و در عصر امام احمد بن سلیمان می زیست و از یاران او بود. وی سفری مهم به عراق

۷. مقدمة اصول الاحکام.

۸. هر دو از تالیفات متسبب به امام هادی یحیی بن حسین است که در بخش نخست این نوشته به آنها اشاره شد.

۹. الفلک الدوار، ص ۶۶.

و ایران داشته و در منطقه گیلان و دیلمان به جمع‌آوری کتابهای زیدیه پرداخته و آنها را به یمن منتقل کرده است. او که در زمان خود شیخ و استاد مسلم زیدیه بوده و به تدریس و تالیف نیز اشتغال داشته، ابتدا پیرو مکتب «مُطَرَفِيَّة»^{۱۰} بوده و با روی گرداندن از آنها به مقابله جدی با افکار و پیروان این مکتب برخاسته و چندین کتاب در رد آنان تالیف کرده است. قاضی جعفر در سال ۵۷۳ یا ۵۷۶ ق، وفات یافت و قبر او در منطقه ای به نام «سناع» در جنوب صنعا زیارتگاه مردم است.^{۱۱}

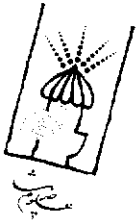
از قاضی جعفر، آثار بسیاری به جای مانده است که جز الاربعون، نکت العبادات و جمل الزیادات و شرح آن، الروضة البهیة فی المسائل المرضیة (در فقه)؛ خلاصة الفوائد و شرح قصیدة الصحاب بن عباد (در اعتقادات) و مسائل الهدیة فی مذهب الزیدیة و مقاود الإنصاف فی مسائل الخلاف، از دیگر کتابهای به چاپ رسیده از او تاکنون است.

کتاب الاربعون شامل چهل حدیث است که آنها را مؤلف به سند خود از زید بن علی(ع) از امیرالمؤمنین علی(ع) روایت می‌کند و برای هر حدیث شرحی مختصر آورده است. این احادیث، موضوعات گوناگونی دارد. برخی از آن موضوعات عبارت است از: ایمان، فضایل قرآن، پیامبر(ص)، علی(ع)، اهل بیت، وضوء، غُسل، نماز، روزه، حج، جهاد، قضا و ...

اهمیت و اعتبار این کتاب در نزد زیدیه بسیار است و علاوه بر مدارس علوم دینی، در کلاسهای چهارم و پنجم مدارس «دارالعلوم العلیا» که وابسته به وزارت آموزش و پرورش یمن و دانشگاه صنعا است، به عنوان واحد اصلی، تدریس می‌شود. این کتاب که حجم کمی دارد، تاکنون بارها توفیق چاپ و نشر یافته و بجز دو نوبت چاپ آن در صنعا به وسیله

۱۰. «مُطَرَفِيَّة» به فرقه ای منشعب از زیدیه گفته می‌شود که به طور مشخص در نیمه قرن پنجم به رهبری مطرف بن شهاب شکل گرفت و به دلیل انحراف از تعالیم رایج زیدیه، امامان زیدیه از جمله امام احمد بن سلیمان و بیش از او امام عبدالله بن حمزه به مبارزه و سرکوب آنان پرداختند. امیدوارم در آینده ای نزدیک نوشته ای و لو به اختصار در خصوص این فرقه و برخورد با آنان عرضه شود.

۱۱. مآثر الابرار، ج ۲، ص ۷۴۹؛ التحف شرح الزلف، ص ۳۳۳؛ اعلام المؤلفین الزیدیة، ص ۲۷۸.

دار الحکمة الیمانیة در سال ۱۴۱۶ق / ۱۹۹۵م، و مطابع المفضل در سال ۱۴۱۹ق / ۱۹۹۸م، در سالهای اخیر نیز دوبار دیگر، یکبار در ۷۷ صفحه در سال ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م، به وسیلهٔ مکتبة التراث الاسلامی در شهر صعده و بار دیگر در ۱۸۶ صفحه در سال ۱۴۲۳ق / ۲۰۰۲م، به کوشش عبدالفتاح الكبسی و به وسیلهٔ مؤسسهٔ فرهنگی امام زید بن علی (ع) به چاپ رسیده است.

۲۱. حذیقة الحکمة النبویة (فی شرح الأربعین السلیقیة)

مؤلف این اثر، امام منصور بالله عبدالله بن حمزه بن سلیمان است. وی از سادات حسنی و عالمی مسلم و مجاهدی بزرگ و از برجسته‌ترین شخصیت‌های زیدیه در قرون میانه، به شمار می‌رود که او را امام مجدد قرن، قلمداد کرده‌اند. عبدالله بن حمزه در سال ۵۶۱ق، چشم به جهان گشود و در شرایطی که یمن و حکومت امامان زیدیه به دلیل دشمنان داخلی و خارجی در شرایط سخت و حساسی به سر می‌برد، در سال ۵۸۳ق، دعوت خود را آشکار کرد و در سال ۵۹۳ق، به صورت رسمی امامت زیدیه را در یمن بر عهده گرفت. وی در جبهه‌های متعددی درگیر بود و در حالی که از یک سو یا مدعیان امامت زیدیه مواجه بود، در جبههٔ دوم با ایوبیان و در مواجههٔ سختی دیگر، با مطرفیه به جنگ و مبارزه پرداخت. وی در عمر نسبتاً کوتاه و سراسر مبارزه خود اشعار، تألیفات و آثار علمی، ادبی بسیاری نیز بر جای گذاشته و سرانجام در سال ۶۱۴ق، در حالی که در قصر جواهرنشانش در «کوکبان» به محاصره در آمده بود، بدرود حیات گفت. ۱۲

۱۲. در خصوص شرح حال امام منصور بالله عبدالله بن حمزه، علاوه بر منابع معتبر و عمومی زیدیه همچون: الحدائق الوردیة، ج ۲، ص ۲۴۷؛ مآثر الابرار، ج ۲، ص ۷۹۹؛ التحف شرح الزلف، ص ۲۴۱؛ اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۵۷۸ و مقدمهٔ محققان کتابهای منتشر شده از وی، بویژه مقدمهٔ عبدالسلام وجیه بر المجموع المنصوری و ابراهیم یحیی الدرسی بر شرح الرسالة الناصحة و ...، تاکنون دو کتاب مستقل نیز منتشر شده است:

۱. السیرة الشریفة المنصوریة، ابوفراس فاضل بن عباس بن علی بن دعثم.
۲. عرض لحیة الامام المنصور عبدالله بن حمزة، عبدالله بن حمود عززی.

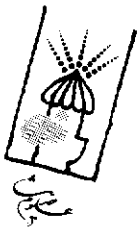

همان گونه که اشاره شد، از امام عبدالله بن حمزه حسنی، تالیفات بسیاری به یادگار مانده که علاوه بر کتاب *حديقة الحكمة النبوية* - که به آن خواهیم پرداخت - باید از کتاب *مهم الشافی* نام برد که سالها پیش در دو مجلد در قطع بزرگ به چاپ رسیده است. کتاب *الشافی*، که بیشتر موضوعی کلامی دارد، شامل احادیثی بسیاری است و از منابع حدیثی زیدیه نیز به شمار آمده است. همچنین باید از مجموعه آثار امام عبدالله بن حمزه یاد کرد که شامل دو کتاب مستقل *العقد الثمین* و *المهذب* و دیگر کتابها، نامه ها و رساله های آن امام است و در خلال سالهای اخیر (۱۴۲۲ و ۱۴۲۳ ق / ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ م)، برای اولین بار تحت عنوان *المجموع المنصوری*، به کوشش استاد عبدالسلام عباس وجیه، به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع)، در چهار جلد منتشر شده است.

همچنین کتابهای *أرجوزة فی الخیل* یا *تاریخ الخیول العربية*، *رسالة الثبات فی ما علی البنین و البنات*، *شرح الرسالة الناصحة بالادلة الواضحة*، *الزیارات و صفوة الاختیار*، دیگر کتابهای این امام زیدیه است که تاکنون منتشر شده است. و بنابر گزارشهای رسیده برخی دیگر از آثار وی از جمله *مجموع مراسلات وی*، در دست تحقیق و انتشار است.

کتاب *حديقة الحكمة النبوية* شرحی است بر کتاب *الأربعون حدیثاً السیلقیة*، تألیف ابوالخیر زید بن عبدالله بن مسعود رفاعه هاشمی که از بزرگان قرن چهارم و مورد تمجید ابوحیان توحیدی و معاصر صاحب بن عباد (۳۲۶ - ۳۸۵ ق) بوده است. ابوالخیر زید بن عبدالله، بخشی از عمر خود را در بصره گذرانده و مدتی نیز ساکن ری بوده است. وی به خراسان نیز هجرت کرده و به افکار فلسفی گرایش داشته و او را از جمله گروه *اخوان الصفا* شمرده اند که در تألیف *رسائل اخوان الصفا* شرکت داشته است. منابع زیدیه او را زیدی مذهب دانسته اند، ولی برخی محققان معتقدند که اگر چه کتاب *الأربعون حدیثاً السیلقیة* از طرق زیدیه روایت شده و به ما رسیده، ولی مؤلف آن زیدی نبوده است.

کتاب *الأربعون* - که به جهت نسبت به حسن بن مهدی سیلقی که یکی از راویان آن بوده - به نام *الأربعون حدیثاً السیلقیة* اشتهار یافته است، در برگزیده چهل حدیث مشهور و مورد قبول زیدیه است که از پیامبر گرامی اسلام نقل شده و بیشتر به مسائل اخلاقی توجه

دارد؛ مسائلی همچون: پرداختن به عیوب نفس، اهمیت قرآن، علامتهای ایمان، مرگ و آخرت و... اهمیت این کتاب در نزد زیدیه تا بدان جاست که در طی قرون متمادی از جمله کتاب‌هایی بوده که در مدارس علوم دینی و حلقه‌های علمی مساجد و دارالهیج‌های یمن، موضوع بحث و تدریس بوده است و شرحهای متعدبی بر آن نگاشته شده است که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۱. شرحی که امام منصور بالله عبدالله بن حمزه (۵۶۱-۶۱۴ ق) و با عنوان *حدیقة الحکمة النبویة فی شرح الاربعین السیلقیة* بر آن نوشته است. (کتاب مورد نظر ما).

۲. شرحی که امام مؤید بالله یحیی بن حمزه (۶۶۹-۷۴۹)،^{۱۳} با عنوان *الأنوار الموضیئة فی شرح الاربعین السیلقیة* بر آن نگاشته، ولی تاکنون به چاپ نرسیده است.

۳. شرحی که در آن، قاضی احمد بن علی بن مرغم بغدادی (م ۷۹۳ ق)، شرح امام عبدالله بن حمزه را تلخیص کرده و آن را *التحفة السنیة فی معانی الاربعین السیلقیة* نامیده است. این کتاب نیز تاکنون چاپ نشده است.

۴. شرحی که قاضی عبدالواسع بن یحیی واسعی (۱۲۹۵-۱۳۷۹) با عنوان *اللطفائف البهیة شرح الاربعین الحدیث السیلقیة* نوشته و در سال ۱۳۳۱ ق، به وسیله دار و مکتبه الخیر در صنعا منتشر شده است.

در این میان، شرح امام عبدالله بن حمزه (*حدیقة الحکمة النبویة*) شرحی دقیق، عمیق و مبسوط است که با توجه به سعه معلومات و احاطه مؤلف به علوم حدیث، تاریخ، فقه، اصول و ادبیات عرب، دارای ویژگی است و در آن علاوه بر توضیحات لغوی، به تبیین و توضیح روایات توجه خاصی شده است.

حدیقة الحکمة النبویة - که سالها پیش از این برای اولین بار بدون تحقیق با چاپی سنگی در صنعا به وسیله مکتبه الیمن الکبری و در حدود پانصد صفحه منتشر شده بود -

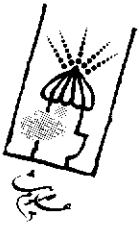
۱۳. در خصوص امام مؤید بالله یحیی بن حمزه - که از امامان مطرح و بحث برانگیز زیدیه در یمن است - علاوه بر منابع عمومی بسیار، دکتر احمد محمود صبحی کتابی، با عنوان *الامام المعتمد یحیی بن حمزة و آراؤه الکلامیة* نوشته است.

برای بار دوم در سال ۱۴۱۲ ق / ۱۹۹۱ م، با مقدمه ابراهیم بن محمد وزیر (شخصیت معاصر زیدیه) به وسیله دار الحکمة الیمانیة در ۳۵۲ صفحه چاپ شده است. چنان که کتاب الاربعون حدیثا السیلقیة نیز، برای اولین بار به صورت مستقل، به کوشش عبدالله بن حمود درهم عزیزی به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) در سال ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۲ م، در ۵۳ صفحه توفیق نشر یافته است.

۲۴. الأخبار الأربعون الوسيلة الى رب العالمين من فضائل أمير المؤمنين

مؤلف این کتاب، بهاءالدین علی بن احمد بن حسین بن مبارک اکوع از بزرگان زیدیه در قرن هفتم قمری بوده و با امام عبدالله بن حمزه معاصر و از شاگردان، یاران و مجاهدان در رکاب او به شمار آمده است. همچنین از سوی وی جهت کسب علم و دانش و نشر و تدریس آن، به مکه مکرمه اعزام شده و مدتی مجاورت اختیار نموده است.^{۱۴} همان گونه که در مقدمه کتاب آمده، مؤلف با هدف درک ثواب روایت چهل حدیث، دست به این تالیف زده و در ابتدا پس از ذکر چند روایت در مورد ولایت اهل بیت و علی (ع)، سند خود را که با یک واسطه به ابن بطریق می رسد، چنین آغاز کرده است: شیخ بزرگوار عقیف الدین علی بن محمد بن حامد یمنی صنعانی در ماه ذی الحجه سال ۵۹۸ در مکه مکرمه، از شیخ بزرگوار و بی همتا، عالم فقیه، خورشید دین، ستاره اسلام، تاج عالمان، ابو حسین یحیی بن حسن بن حسین بن علی بن محمد بطریق اسدی حلی - که خداوند بر مجد او بیفزاید - نقل کرد. . . . او در ادامه به ذکر سند خود و روایت چهل حدیث در مورد فضایل علی (ع) پرداخته است. عنوان برخی از این احادیث عبارت اند از: آیه مباهله و شان نزول آن، سدّ ابواب، طیر، شکستن بتها، شیعه علی در قیامت، شناخت مؤمن بعد از پیامبر، ردّ شمس، انگشتر عقیق، کلمات آدم، رایه، امیر برره، غدیر، برادری با پیامبر، سه صدیق، خاصف نعل، فرستادن سوره براءت، آزار علی، تفسیر هل آتی، کساء، شان نزول سأل سائل، پیشوای نیکان و قاتل کافران و

این کتاب برای اولین بار در سال ۱۴۲۳ ق/ ۲۰۰۲ م، به کوشش عبدالسلام عباس وجیه به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) در ۱۰۲ صفحه در قطع کوچک منتشر شده است.

۲۳. محاسن الأزهار (فی مناقب إمام الأبرار ووالد الأئمة الأطهار)

مؤلف این اثر، حسام الدین ابو عبدالله حمید بن احمد بن محمد محلی از بزرگان علمای زیدیه است که در سال ۵۸۲ ق، دیده به جهان گشود. وی در دوران سخت امامت امام عبدالله بن حمزه به دفاع از مبانی و عقاید زیدیه همت گماشت و در زمان امامت امام مهدی احمد بن حسین معروف به ابوالطیر (۶۱۲ - ۶۵۶ ق) و در سال ۶۵۲ ق، در جنگ به شهادت رسید. ۱۵

از حمید بن محلی آثاری چند به یادگار مانده که مهم ترین آنها کتاب ارزشمند و مهم الحدائق الوردية فی مناقب أئمة الزيدية است که در آن به شرح حال و تاریخ تفصیلی امامان زیدیه از امام علی (ع) تا امام عبدالله بن حمزه پرداخته است. این کتاب پس از آن که قبلاً یک بار بدون تحقیق در دمشق منتشر شده بود، اخیراً به کوشش مرتضی بن زید محطوری تجدید چاپ شده است.

محاسن الأزهار دیگر کتاب منتشر شده از این شخصیت است که در آن به شرح قصیده ای از امام عبدالله بن حمزه در موضوع فضایل اهل بیت پیامبر (ع) و به صورت خاص امام علی بن ابی طالب (ع) پرداخته و با نام محاسن الأزهار فی مناقب إمام الأبرار ووالد الأئمة الاطهار الامام امير المؤمنين علی بن ابی طالب (ع) برای اولین بار در سال ۱۴۲۲ ق، در ۸۱۳ صفحه، به کوشش شیخ محمد باقر محمودی و به وسیله مجمع احیاء الثقافة الاسلامیه در قم منتشر شده است. در این کتاب - که به تصریح محقق محترم، اثری منحصر به فرد در موضوع خود است - مؤلف نزدیک به پانصد روایت را به صورت مسند نقل کرده است.

۲۴. (مسند) شمس الأخبار (المنتقى من كلام النبي المختار)

این کتاب تالیفی است از جمال الدین علی بن حمید بن احمد بن علی قرشی که دانشمندی محدث و از معاصران امام زیدیه، عبدالله بن حمزه (۵۹۳-۶۱۴ ق)، بوده و در سال ۶۳۵ ق، وفات یافته است. او، پدر و خاندانش از دوستان خانندان پیامبر و امامان زیدیه بوده اند. ۱۶ کتاب شمس الاخبار که تنها اثر منتشر شده از این مؤلف است، در دوست باب و در برگیرنده احادیثی در موضوعات مختلف و از کتابهای مختلف حدیثی است. مؤلف خود می گوید:

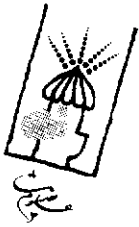
در این کتاب تصمیم دارم تا به خواست خداوند زحمت پژوهشگران را بکاهم و پس از اطمینان از صحت سند احادیث، سندها را حذف و تنها به ذکر راوی اخیر که حدیث از پیامبر را شنیده است، اکتفا کنم و هر کس بخواهد می تواند به اصل کتابهایی که این مختصر از آن نقل شده مراجعه کند. برای تسهیل این کار بر روی هر حدیث علامتی گذارده ام که منبع اصلی حدیث را روشن می سازد. ۱۷

برخی از موضوعات احادیث این کتاب عبارتند از: اصول اعتقادات؛ فضایل، افضلیت و امامت علی (ع)، مذمت خوارج؛ فضایل خدیجه و فاطمه (س)، ازدواج علی (ع) و فاطمه (س)؛ فضایل حسنین و دیگر اهل بیت (ع) و مباحث اخلاقی و فضایل و ردایب آن. یکی از ویژگیهای این کتاب جامعیت مطالب و توجه به دو بعد تشویق و تحذیر در مباحث اخلاق و آداب است که تا آن زمان، در آثار اسلامی کمتر دیده شده است. آورده اند که وقتی مؤلف بخشهای نخست تالیف خود را به امام عبدالله بن حمزه عرضه کرد، او این اثر را تحسین و از تالیف آن خوشنودی بسیار اظهار داشت.

پس از چاپ نخست این کتاب که در سال ۱۳۳۲ ق، به کوشش عبدالواسع بن یحیی واسعی، در مطبعة محمد محمد العباسوی و به وسیله شركة التمدن در مصر، در ۳۳۲ صفحه منتشر شد و تحقیق در خور توجهی نداشت، چاپ دوم کتاب در سال ۱۴۰۷ ق / ۱۹۸۷ م، به

۱۶. مقدمه شمس الاخبار؛ لواع الانوار، ج ۲، ص ۶۰؛ اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۶۷۷.

۱۷. مقدمه شمس الاخبار.

کوشش محقق و شخصیتِ معاصر زیدیه، محمد بن حسین بن عبدالله جلال (ت ۱۳۳۰ ق)، به وسیله دار الیمن الکبری و مؤسسة الاعمی للمطبوعات در دو جلد و در مجموع در ۹۷۵ صفحه (۴۴۵ + ۵۳۰) منتشر شده است. محقق در کاری ارزشمند، احادیث کتاب را استخراج کرده و آن را با نام کشف الأستار عن احادیث شمس الأخبار همراه با کتاب چاپ نموده است. محقق، همچنین در آخر جلد دوم و از صفحه ۴۱۵ تا صفحه ۴۴۰، دو رساله خود را با نامهای دلیل البیان فی جواز صوم الثلاثین من شعبان^{۱۸} و البراهین الزآجرات لمن وجبت علیه الشرعیات عن حضور سماع لهو الرادویات السماع^{۱۹} ضمیمه کرده است.

۲۵. شفاء الأوام فی احادیث الأحکام (للتمییز بین الحلال و الحرام)

مؤلف این کتاب، امیر حسین بن بدرالدین معروف به ابوطالب صغیر از نوادگان امام هادی یحیی بن حسین و برادر امام منصور حسن بن بدرالدین (م ۶۷۰ ق) مؤلف انوار الیقین^{۲۰} است. وی در سال ۵۸۲ ق، در خانواده علم و فضیلت دیده به جهان گشود و از کودکی به تحصیل علم و دانش مشغول شد. زندگی او که عالمی برجسته در فقه و حدیث و حافظ قرآن کریم بود، با مجاهدتهای سیاسی و علمی توأم بود تا اینکه در سال ۶۶۲ ق، در «صعده» بدرود حیات گفت و در جوار پدر و برادرش امام حسن بن بدرالدین در یکی از روستاهای منطقه به خاک سپرده شد. مؤلفاتی که از او به یادگار مانده حاکی از مقام والای علمی اویند که از میان آنها علاوه بر کتاب مورد نظر ما (شفاء الأوام)، دو کتاب مهم دیگر تاکنون بارها منتشر شده است: یکی العقد الثمین فی معرفة رب العالمین و دیگری

۱۸. در جواز روزه گرفتن روز سی ام ماه شعبان.

۱۹. استدلالهای بازدارنده از گوش دادن به لهو رادیوها و دیگر دستگاهها، برای آنکه احکام شرعی بر او واجب شده است.

۲۰. انوار الیقین فی إمامة امیر المؤمنین، از کتابهای مهم و ارزشمند کلامی زیدیه است که به فضایل و شخصیت و حقانیت امام علی (ع) پرداخته و مشتمل بر احادیث بسیاری در این باب است. این کتاب به زودی برای اولین بار منتشر خواهد شد.

ینابیع النصیحة فی العقائد الصحیحة . ۲۱

کتاب شفاء الأوام به جمع آوری احادیث فقهی به شکلی مبسوط و مفصل و به ترتیب ابواب فقهی کتاب الاحکام امام هادی یحیی بن حسین، پرداخته است که با روایاتی در باب آداب تخی و پس از آن کتاب طهارت آغاز شده و به کتاب سیر ختم می شود؛ ولی مؤلف پس از آنکه روایات جلد دوم الاحکام و روایات جلد اول آن را تا باب (ما یصح من النکاح و ما یفسد) جمع آوری کرده و پیش از آنکه کار خود را در جلد اول تکمیل کند، از دار دنیا رخت بر بسته و برادر زاده اش صلاح بن ابراهیم بن تاج الدین^{۲۲} (متوفای اوایل قرن هشتم ق)، کار او را از باب (ما یصح من النکاح و ما یفسد) تا آخر جلد اول کتاب النفقات تکمیل کرده است.^{۲۳}

مؤلف خود در خطبه کتاب می گوید:

... بر آن شدم تا از میان آنچه حفظ کرده و روایت کرده ام احادیثی را که صحت سند و متن آن برایم ثابت شده و ضبط راویان آن احراز گشته جمع آوری کنم.

البته این مهم در خصوص احادیث احکام است.^{۲۴}

سید صارم الدین ابراهیم بن محمد وزیر (۸۳۴ - ۹۱۴ ق) در مورد شفاء الأوام به نقل از ابن وزیر محمد بن ابراهیم (۷۷۵ - ۸۴۰) می گوید:

بدون تردید این کتاب برای مجتهد کفایت می کند. و اضافه می کند که شان این کتاب برای زیدیه همانند سنن بیهقی برای شافعیان است که جوینی در مورد آن گفته: «هیچ شافعی مذهبی نیست جز آن که امام شافعی بر گردن او حق و منت دارد مگر بیهقی که اوست که بر شافعی منت خواهد داشت».^{۲۵}

۲۱. اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۳۹۰؛ مآثر الابرار، ج ۲، ص ۸۹۷.

۲۲. از این مؤلف و شخصیت زیدیه، اخیراً کتاب دیگری نیز با نام الکواکب الدرية فی النصوص علی امامة خیر البرية منتشر شده که در آن روایاتی در باب ولایت، امامت و محبت علی (ع) و اهل بیت گرد آمده است. این اثر به کوشش عبدالله غفرانی در سال ۱۴۲۳ ق، در مشهد مقدس به چاپ رسیده است.

۲۳. مآثر الابرار، ج ۲، ص ۸۹۷؛ لوامع الأنوار، ج ۱، ص ۶۵۴.

۲۴. مقدمه شفاء الأوام، ص ۲۴.

۲۵. الفلک الدوار، ص ۶۷.

به دلیل اهمیت زیاد کتاب شفاء الأوام و شاید به دلیل وجود روایاتی از مخالفان و اهل سنت در آن، این کتاب مورد عنایت عالمان و محققان برجسته ای همچون محمد بن علی شوکانی (۱۱۱۷۲ - ۱۲۵۰ ق)^{۲۶} نیز قرار گرفته است. وی در حواشی مفصل و مبسوطی که با نام وبل الغمام علی شفاء الأوام مشهور است، به بررسی و نقد این کتاب پرداخته است.

کتاب شفاء الأوام برای اولین بار، همراه با حاشیه شوکانی به کوشش جمعیت علمای یمن و به وسیله وزارت دادگستری یمن در سال ۱۴۱۶ ق / ۱۹۹۶ م، در سه مجلد و در مجموع در ۱۷۹۲ (۶۳۸ + ۴۷۱ + ۶۸۳) صفحه منتشر شده است.

۲۶. محمد بن علی شوکانی یکی از بحث برانگیزترین شخصیت‌های یمن و زیدیه در قرون اخیر است. وی که خواستگاهی زیدی داشته به دلیل نزدیکی بسیار به افکار و روش اهل سنت و حمله و انتقاد به عقاید و مذهب زیدیه عملاً به مکتب اهل سنت پیوسته و مورد انتقادات بسیار زیدیه قرار گرفته است. به همین دلیل در این نوشتار نیز از پرداختن به وی و کتابهای مهم حدیثی او، خودداری شده است. از شوکانی تالیفات بسیار زیادی بر جای مانده که اغلب آنها منتشر شده است. از آن جمله است کتابهای مشهور نیل الاوطار، تحفة الذاکرین، الفوائد المجموعة فی الأحادیث الموضوعة در حدیث، السیل الجرار در فقه و فتح القدر در تفسیر و دهها کتاب و رساله دیگر.

چنانکه در مورد ابعاد شخصیت وی و نقد آن علاوه بر منابع و مصادر عمومی، کتابها و مقالات مستقل بسیاری منتشر شده است؛ همچون: محمد بن الحسین الشجعی، حیاة الامام الشوکانی یا کتاب التقصار؛ دکتر حسین بن عبدالله بن الحسین العمری، الامام الشوکانی رائد عصره؛ احمد بن یوسف زبارة، حیاة الامام المذهب الزیدی و بعض علماته و بعض کتبه و بعض مسائله؛ دکتر عبدالله نومسوک، منهج الامام الشوکانی فی العقیة؛ صالح محمد صغیر مقبل، محمد بن علی الشوکانی و جهوده التربویة؛ دکتر محمد الغماری، الامام الشوکانی مفسراً؛ احمد عبدالله المقری، الامام الشوکانی و ایراده للقراءات فی تفسیره؛ عادل محمد علی، الامام الشوکانی سیرته و فکرة؛ احمد بن حافظ الحکیمی، الامام محمد بن علی الشوکانی ادیباً شاعراً؛ محمد بن حسن شجن، حیاة الامام الشوکانی؛ قاسم غالب احمد و محمود ابراهیم زائد، من اعلام الیمن شیخ الاسلام المجتهد محمد بن علی الشوکانی؛ دکتر عبدالغنی قاسم غالب الشرجی، الامام الشوکانی حیاة و فکرة؛ عبدالرحمان بکر، الشوکانی مجتهد القرن الثالث عشر؛ دکتر شعبان محمد اسماعیل، الامام الشوکانی و منهجه فی الاصول؛ ابراهیم بن عبدالله رفیة، الامام محمد بن علی الشوکانی العالم المجتهد المفسر؛ دکتر محمد رمیحی، الشوکانی.

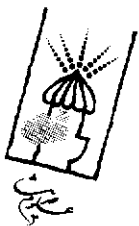
همچنین علامه سید حمود بن عباس المؤید شخصیت معاصر زیدیه (ت ۱۳۳۶ق) در کوششی دیگر با حذف توضیحات مؤلف شفاء الاوام به جمع آوری احادیث این کتاب، همت گماشته و آن را با نام النور الاسنی الجامع الاحادیث الشفاء عرضه کرده است. این کتاب نیز اخیراً و در سال ۴۲۳ق / ۲۰۰۲م، در ۸۱۲ صفحه به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) منتشر شده است.

۲۶. الفلك الدوار (فی علوم الحديث و الفقه و الآثار)

صارم الدین ابراهیم بن محمد بن عبدالله بن هادی وزیر، از نسل امام هادی یحیی بن حسین، مؤلف این کتاب مهم است. وی در رمضان ۸۳۴ق، در خانواده ای اهل علم و ادب دیده به جهان گشود و در دوره زندگی خود با دوری از نزاعات شدید رایج در زمانه اش همت خود را در کسب دانش و نشر آن مصروف داشت. وی که بسیار پر تلاش و پر مطالعه و اهل ذوق و شعر نیز بود، تألیفات و اشعار بسیاری داشته که علاوه بر کتاب الفلك الدوار، کتاب الفصول اللؤلؤیة در اصول فقه که تاکنون دو بار توفیق نشر یافته، از مهم ترین آنهاست. همچنین قصیده او در تاریخ امامان زیدیه (از امام علی (ع) تا امام عزالدین بن حسن م ۹۰۰ق)، معروف به «بسامه»، مورد شرح و تفسیرهای متعددی واقع شده که از مشهورترین آنها کتاب مآثر الابرار، تألیف محمد بن علی بن یونس زحیف (م بعد از ۹۱۶ق) است که اخیراً به کوشش عبدالسلام عباس وجیه و خالد قاسم محمد متوکل به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) در سه مجلد منتشر شده است. صارم الدین ابراهیم بن محمد وزیر، سرانجام در جمادی الثانی ۹۱۴ق، در صنعا بدرود حیات گفت و در مقبره خانوادگی خود به خاک سپرده شد.^{۲۷}

کتاب الفلك الدوار که مؤلف آن، به احتمال قوی، قبل از نام نهادن بر آن از دنیا رفته است، به نامهای دیگری همچون علوم الحديث یا مطامح الامال فی قواعد الحديث و

۲۷. مقدمه های محمد یحیی سالم عزان بر الفلك الدوار و الفصول اللؤلؤیة؛ اعلام المؤلفین الزیدیه،

المحدثین و مستندات الاکل نیز معروف بوده است. موضوع این کتاب - که شاید اولین تالیف در نوع خود در زیدیه باشد - علوم حدیث و بیان نقش شیعیان به شکل کلی و زیدیه به شکل خاص، در خصوص علم حدیث است. این کتاب دارای دو بخش است: در بخش اول که گویا مقدمه‌ای بر کتابی فقهی حدیثی است که مؤلف در صدد تالیف آن بوده، علاوه بر خطبه‌ای مفید و اشاره به توجه زیدیه به قرآن، حدیث و علوم آن، تاریخ زیدیه در عصر امویان و عباسیان و برخی از امامان آن در یمن و ایران، به بیان تاریخ گردآوری حدیث و کتابهای مهم حدیث زیدیه و مصطلح حدیث و مباحثی در جرح و تعدیل می‌پردازد. و در ادامه این بخش به شرح حال ۱۶۴ شخصیت از رجال شیعه پرداخته است که از اولین تلاشهای عالمان زیدیه در این زمینه به حساب می‌آید. همچنین مؤلف در پایان این بخش با بیان روش خود در فقه، در دو مقدمه و یک خاتمه به ذکر سند خود به منابع اصلی، بیان مصطلح حدیث و سرزنش اهل جرح و تعدیل می‌پردازد. در بخش دوم کتاب نیز که تنها چند باب اول فقه را در برگرفته، مؤلف با آوردن دلایل قرآنی و حدیثی و دلایل مخالفان به فقه الحدیث و کیفیت استدلال به دلایل اهتمام داشته است که این بخش در ابتدای راه، ناتمام مانده است.^{۲۸}

تنها چاپ کتاب الفلک الدوار در سال ۱۴۱۵ق / ۱۹۹۴م، به کوشش محمد یحیی سالم عزان و به وسیلهٔ مکتبه التراث الاسلامی و دار التراث الیمنی در شهرهای صعده و صنعا در ۵۵۲ صفحه منتشر شده است. بنا بر گزارش رسیده، این کتاب هم اکنون برای بار دوم در ضمن مجموعه آثار سید صارم الدین، به همت مرکز التراث و البحوث الیمنی در صنعا زیر چاپ است.

۲۷. الرسالة المنقذة من الغواية فی طرق الروایة

مؤلف این کتاب قاضی احمد بن سعدالدین مسوری است که در سال ۱۰۰۷ق، به دنیا آمد و با کسب علم و دانش از محضر پدر و عموی خود و امام منصور بالله قاسم بن محمد

۲۸. علامه مجدالدین مؤیدی فصل هفتم از کتاب لوامع الأنوار را به کتاب الفلک الدوار اختصاص داده و به بررسی برخی از مطالب آن پرداخته است.

تدریس و تربیت شاگردان نایل آمد و بسیاری از درس او سود جستند و از آن جمله فرزندان امام قاسم بن محمد و در راس همه، امام مؤید بالله محمد بن قاسم (۹۹۰ - ۱۰۵۴ ق) و امام متوکل علی الله اسماعیل بن قاسم (۱۰۱۹ - ۱۰۸۷ ق) و علامه احمد بن صالح بن ابی رجال (۱۰۲۹ - ۱۰۹۲ ق) مؤلف کتاب مهم مطالع البدور و مجمع البحور قرار دارند. وی همچنین منصبهای سیاسی متعددی را در طول عمر خود برعهده گرفت و در حالی که کاتب امام قاسم بن محمد بود، به مقام وزارت فرزند وی، امام مؤید بالله دست یافت و تا آخر عمر از وفاداران خاندان امامت زیدیه باقی ماند. قاضی مسوری، سرانجام در سال ۱۰۷۹ ق، در شهاره وفات یافت و در کنار قبر امام قاسم بن محمد به خاک سپرده شد. ۲۹

کتاب الرسالة المنقذة من الغواية في طرق الرواية در موضوع جرح و تعدیل و طرق روایات نوشته شده و در آن به نقد اهل رجال و خصومت آنان با شیعیان توجه شده است. مباحثی مانند: عدالت صحابه و نقد متن به ویژه عرضه حدیث بر قرآن از دیگر مطالب این کتاب است.

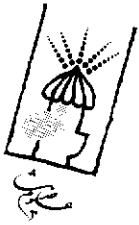
این کتاب برای اولین بار در سال ۱۴۱۷ ق / ۱۹۹۷ م، به کوشش حمود بن عبدالله اهنومی و مرتضی بن زید محظوری و به وسیله مکتبه مرکز بدر العلمی الثقافی در صنعا در ۲۰۶ صفحه منتشر شده است.

همچنین از این شخصیت برجسته، کتاب دیگری نیز به یادگار مانده به نام تحفة الأبرار که بخشی از آن به وسیله خاورشناس آلمانی ویلفرد مادلونگ در کتاب تاریخ ائمة الزیدیه به چاپ رسیده است.

۲۸. لوامع الأنوار (فی جوامع العلوم والآثار و تراجم اولی العلم و الإنظار)

مؤلف این کتاب، برجسته ترین شخصیت و عالم معاصر زیدیه، علامه ابو حنین مجدالدین بن محمد بن منصور مؤیدی حسنی است که در شعبان ۱۳۳۲ ق، در یمین دیده به جهان

۲۹. اعلام المؤلفین الزیدیه، ص ۱۰۸.

گشود و پس از کسب علم و دانش از محضر پدر دانشمند خود و دیگر عالمان به نام زیدیه، به مقام والایی در میان عالمان زیدیه دست یافت و شاگردان بسیاری از او استفاده کردند. وی که حافظ قرآن و فقیهی مسلم و عالمی محقق و مؤلف و شاعری تواناست، به علوم مختلف همچون فقه، حدیث، تفسیر و ادبیات مسلط است. و پس از فروپاشی نظام امامت در سال ۱۳۸۲ ق / ۱۹۶۲ م / ۱۳۲۱، و روی کار آمدن نظام جمهوری در یمن تاکنون، نقشی محوری در حفظ وحدت و هدایت زیدیه داشته است.^{۳۰}

کتاب *لوامع الأنوار* که در سال ۱۳۷۷، در دوران امامت خاندان حمیدالدین در یمن تألیف شده، نمونه‌ای از کوششهای این شخصیت معاصر زیدیه برای صیانت و تأکید بر اتقان و صحت تعالیم و احادیث زیدیه است، که نشان دهنده وسعت میراث بر جای مانده از گذشتگان در این مکتب است.

مؤلف در بیان هدف از تألیف این کتاب، با گلایه از سستی و تساهل معاصران در حفظ میراث حدیثی زیدیه، به درخواست گروهی اشاره می‌کند که از وی خواسته‌اند همان‌گونه که شیوه گذشتگان بوده، سند آنها را به سند خود متصل و طرق روایات مورد استنادشان را تصحیح نماید و سندهای مفید را توضیح دهد. او در اجابت به این خواسته بر این تألیف همت گمارده است.^{۳۱}

از آنجا که مؤلف از بزرگان علما و سادات زیدیه است و عمری طولانی دارد،^{۳۲} می‌توان ارتباط محکم مطالب این کتاب را با منابع اصلی و کتابهایی که از پدرانش به وی رسیده، به خوبی دید و آن را پلی میان قرن گذشته و زمان ما دانست. وی در مورد این کتاب می‌گوید:

۳۰. خاتمة التحف شرح الزلف، ص ۴۶۰؛ الزیدیه والامامیه یدبید، مقاله‌ای از محقق محترم سید محمدرضا حسینی جلالی در *مجله علوم الحدیث*، شماره ۱۲.

۳۱. ص ۴۶.

۳۲. علامه مجدالدین مؤیدی، اکنون در سن نود و دو سالگی، از بیماری رنج می‌برد و در بیمارستان بستری است.

این مجموعه مبارك، چكیده حدود بیست مجلد كتاب تالیف شده در این موضوع و در دیگر موضوعات و دیگر استفاده‌هایی است که در کتابها درج نشده است. ۳۳

كتاب لوامع الانوار دارای فصولی ده گانه و فصل یازدهمی است که به صورت مستقل و به عنوان ملحق کتاب، جلد سوم کتاب را تشکیل می‌دهد:

فصل اول. اثبات حق اهل بیت در خلافت الهی و مرجعیت دینی،

فصل دوم. بیان موضع معارضان با حق اهل بیت و جنایت آنان در حق امت و دین،

فصل سوم. روش عالمان گذشته در رساندن منابع و راههای آنان به این مهم،

فصل چهارم. اشاره اجمالی به سندهای مؤلف به کتب اهل بیت،

فصل پنجم. تبیین و توضیح سندها و مؤلفان کتب و منابع بویژه امامان،

فصل ششم. سند بقیه کتابها و مؤلفان آنها،

فصل هفتم. طرق سید صارم الدین،

فصل هشتم. تبیین معنای سنت و بدعت،

فصل نهم. کلیاتی که در مورد علی(ع) و فرزندانش تدوین شده است،

فصل دهم. تعیین معنای اهل سنت و بیان معنای اهل بدعت،

فصل یازدهم. شرح حال شخصیت‌های عترت و صحابه.

محقق محترم، سید محمد رضا حسینی جلالی که مقدمه ای ارزشمند بر این کتاب دارد، امتیازات آن را چنین می‌شمارد:

۱. وجود مطالب مهم و سودمند در موضوعات مختلفی که در لابلای کتاب ذکر شده است؛

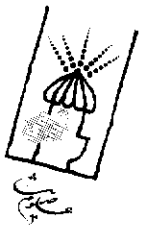
۲. وجود شرح احوال بسیاری از شخصیتها و مواضع آنان در دفاع از حق؛

۳. پایبندی به منطق و استدلال علمی؛

۴. گویایی نثر و روانی متن؛

۵. در برداشتن تعداد زیادی از تالیفات متنوع در علوم اسلامی که عظمت میراث

اسلامی و جامعیت و وسعت علوم آن را می‌رساند.

کتاب **لوامع الانوار** تاکنون دو بار توفیق نشر یافته است. یک بار در سال ۱۴۱۴ق / ۱۹۹۳م، به وسیلهٔ **مکتبه التراث الاسلامی** در صعده و برای بار دوم به کوشش **محمد علی عیسی حذیفی** در سال ۱۴۲۲ق / ۲۰۰۰م، به وسیلهٔ **مرکز اهل البيت (ع) للدراسات الاسلامیة** در همان شهر و در سه مجلد و در مجموع در ۱۹۲۰ (۷۹۰ + ۸۳۳ + ۹۹) صفحه. چاپ اخیر نسبت به چاپ قبل امتیازاتی دارد. از جمله برخورداری از تحقیق مطلوب و دو مقدمه مفید از **حسن بن محمد فیشی** و **سید محمدرضا حسینی جلالی**؛

چنان که فصل پنجم از **لوامع الانوار** با تصرفاتی در کتابی کوچک و مستقل به نام **الجامعة المهمة لاسانید کتب الائمة** تاکنون بارها منتشر شده است.

به جز دو کتاب مورد اشاره، مهم ترین کتابهای منتشر شده از این مؤلف عبارتند از: **التحفة شرح الزلف، عیون المختار و مجمع الفوائد**، که کتاب اخیر در دو جلد، مشتمل بر رساله ها و کتابهای متعددی است.

۲۹. **الزهري (احادیثه و سیرته)**

علامه **بدرالدین الحوثی** فرزند علامه **امیرالدین (م ۱۳۹۳ ق)** از عالمان برجسته معاصر مؤلف این کتاب است. وی در جمادی الاولی سال ۱۳۴۵ ق، در شهر **ضحیان یمن** چشم به جهان گشود. در همان شهر و شهر صعده به کسب علم و دانش پرداخت تا آنجا که به عنوان مرجعی دینی و استادی مسلم معرفی شد و با اشتغال به تألیف و تدریس، دهها شاگرد تربیت کرده و دهها اثر مکتوب به جا گذاشته است. از جمله مهم ترین تألیفات منتشر شده از ایشان، **الإیحاز فی الرد علی فتاوی الحجاز، تحریر الأفکار عن تقلید الاشرار، التحذیر من الفرقة، إرشاد السائل إلی أهم المسائل، إرشاد الطالب إلی أهم المذاهب، التیسیر فی التفسیر و التبیین فی الضم والتامین** است. ۳۴

کتاب **الزهري** از جدیدترین تألیفات زیدیه در باب جرح و تعدیل است که مؤلف در آن به بررسی سیره و احادیث **محمد بن مسلم بن شهاب زهري**، از راویان مورد توجه و

تقدیس اهل سنت، پرداخته است. این کتاب دارای دو فصل و یک خاتمه است. در فصل نخست، روایات زهری و متهم بودن او در روایتش بررسی شده و در فصل دوم به سیره زهری و روابط دوستانه او با بنی امیه توجه شده است.

این کتاب که پیش از این در شماره پنجم مجله علوم الحدیث منتشر شده بود، در سال ۱۴۲۲ ق / ۲۰۰۲ م، به کوشش عبدالله بن حمود العزی در ۱۶۹ صفحه به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع) منتشر شده است.

همچنین در میان تالیفات منتشر شده از ایشان سه کتاب دیگر با موضوعات حدیثی دیده می شود که عبارت اند از:

احادیث مختارة فی فضل اهل البیت و شیعتهم که در آن هفده حدیث از مهم ترین و مشهورترین احادیث نبوی در باب فضایل اهل بیت ذکر شده و در سال ۱۴۱۲ ق / ۱۹۹۲ م، در ۶۲ صفحه به وسیله مکتبه السنحانی در صنعاء منتشر شده است.

أضواء علی ما فی البخاری و مسلم، منتشر شده در سال ۱۴۲۰ ق / ۱۹۹۹ م، به وسیله مکتبه الوحدة و مکتبه الامام الهادی در صعده.

مفتاح آسانید الزیدیه، منتشر شده در سال ۱۴۲۳ ق / ۲۰۰۲ م، به کوشش ابراهیم بن محمد عبیدی و به وسیله مؤسسه فرهنگی امام زید بن علی (ع).

در پایان یادآوری دو نکته ضروری است:

۱. در این نوشتار از معرفی تالیفات حدیثی شخصیت‌هایی از زیدیه که با توجه به گرایش به اهل سنت، آثارشان معرف میراث زیدیه محسوب نمی شود، خودداری شده است که به برخی از مهم ترین و مشهورترین این مؤلفان و تالیفات حدیثی آنان اشاره می شود:

- ابو عبدالله محمد بن ابراهیم بن علی بن مرتضی «ابن الوزیر» (۷۷۵ - ۸۴۰ ق)

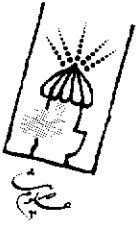
تنقیح الانظار فی علوم الآثار،

الروض الباسم فی الذبّ عن سنة ابي القاسم،

العواصم والقواصم (فی الذبّ عن سنة ابي القاسم)،

- محمد بن اسماعیل امیر کحلانی صنعانی (۱۱۸۲ - ۱۰۹۹ ق):

ارسال المطر (فی شرح قصب السكر)،

استیفاء الاقوال (فی تحریم الإسبال علی الرجال)،
توضیح الافکار (لمعانی تنقیح الانظار فی تنفيذ احادیث الأبرار)،
ثمرات النظر (فی علم الاثر)،
جواب سؤال العمارى (فی مواضع من علم الحديث)،
سؤال و إجابة فی حدیث الناس شركاء فی ثلاث،
سبل السلام (شرح بلوغ المرام)،
الوجه فی تسمية الطبرانی لمعاجمه الثلاثة.

- محمد بن علی شوکانی (۱۱۷۲ - ۱۲۵۰ ق):

تحفة الذاكرين (بعده الحصن الحصين من كلام سيد المرسلين)،
الفوائد المجموعة فی الاحادیث الموضوعة،
قطر الولی علی حدیث الولی در شرح حدیث: من عادى لى وليا،
كشف الشبهات عن المشتبهات در شرح حدیث: حلال بین و حرام بین و بينهما
امور مشتبهات،
نیل الاوطار (من احادیث سيد الاخير)،
و بل الغمام علی شفاء الأوام.

۲. در خلال معرفی مهم ترین کتابهای حدیثی زیدیه به برخی از تلاشها و تألیفات
محققان معاصر زیدیه نیز اشاره شد. در این نوشتار به جهت رعایت اختصار از معرفی
تفصیلی آن تألیفات و دیگر آثار حدیث منتشر شده آنان خودداری و اینک تنها به مرور آنها،
اكتفا می شود:

- عبدالواسع بن یحیی الواسعی (۱۲۹۵ - ۱۳۷۹ ق):

اللطفات البهية (شرح الاربعين الحديث السيلقية)،

المختصر فی الترهيب و الترغيب حدیث سيد البشر و صحبه الفرر.

- محمد بن محمد بن یحیی زباره (۱۳۰۱ - ۱۳۸۰ ق):

ذیل أجدود الاحادیث.

- امام احمد بن يحيى حميد الدين (١٣١٣ - ١٣٨٢):
نظم أجود الأحاديث المسلسلة و شرحها .
- محمد بن حسين جلال (ت ١٣٣٠ ق):
كشف الأستار عن أحاديث شمس الأخبار .
- على بن حسن حمود محمد حبسى (ت ١٣٦٧ ق):
إتحاف الطالب من رواية أمير المؤمنين على بن أبى طالب (ع) .
- دكتور مرتضى بن زيد بن زيد بن على محطورى (ت ١٣٧٣ ق):
عدالة الرواة و الشهود (و تطبيقاتها فى الحياة المعاصرة) ،
التشيع و اثره على الجرح و التعديل .
- عبدالسلام عباس وجيه (ت ١٣٧٦ ق):
معجم رجال الاعتبار و سلوة العارفين ،
معجم الرواة فى أمالى المؤيد بالله .
- محمد يحيى سالم عزان (ت ١٣٨٧ ق):
حديث إفتراق الامة ،
الدعاء الماثور عند اهل البيت ،
عرض الحديث على القرآن (منهج رائد فى صيانة السنة النبوية) ،
معجم الرواة فى كتاب الأذان بحى على خير العمل ،
معجم رواة رسائل الامام زيد بن على .
- عبدالله بن حمود بن درهم بن فارس العزرى (ت ١٣٩٤ ق):
تقريب مصطلح الحديث ،
رؤية الله تعالى بين العقل و النقل ،
علوم الحديث عند الزيدية و المحدثين .